ЗАЩО И КАК ДА СЕ УСТАНОВЯТ ИДИОЛЕКТИТЕ НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВИТЕ УЧЕНИЦИ?

Уилям Федер (Амстердам, Холандия)

На Ангелина Минчева
по случай 65-та й годишнина

След 886 г. изгонените от Морава ученици на св.св. Кирил и Методий създават в Плисковско-Преславския ареал Центъра на ранното славянско монашество - 17 манастира на площ не повече от 500 км². С подкрепа на трима меценати, княз Борис I и царете Симеон I и Петър I, те привличат отблизо и отдалече любознателни младежи и ги приковават на мястото в интерес на системното приобщаване на славяните към познавателните, нравствените и естетическите богатства на християнството[1]. За по-малко от четири поколения те създават тук основната библиотека на ранното славянство (до XIV в. единствената, която системно събира и пази и гръцки книги) и разгръщат до пълно процъфтяване църковнославянската писменост - духовното и интелектуалното наследство на цялото православно славянство[2], предавало се от поколение на поколение за повече от хилядолетие.

Повече от 200 години научно изследване предимно са засенчили основните свойства на това наследство, като са го разпиляли по отделните области на православното славянство. Най-общо казано, смята се, че църковнославянският език в началния си период е бил жив език и че по-късно всеки писач, ако не е писал от себе си, поне е възсъздавал всяка писмена творба по вкуса[3] и езика си[4], следователно,

---

[1] Центърът е описан от Тотев (1990), а функционалните му свойства спрямо другите центрове на акултурацията на ранното славянство са изтъкнати от Федер (1996а).

[2] За монашеската същност и тематичния обсег на наследството вж. Томсон 1978; допълнения в Подскалски 1982 и, по богослужебните текстове, Марти 1989.

[3] Отдавна броят на известните преписи на една творба се приема за мяра на популярността й. Обаче по брой на първото място излизат химнографичните творби (вж. Гергова 2002), а след тях идва *Лествицата,* наръчник за манастирски послушници. Освен това, може да има 17 преписа на творба като *За фигурите* на Георгий Хировоск, но тъй като тя никога не се е преписвала отделно, съмнителнно е, дали онзи несполучлив превод изобщо е бил познат като текст. Накрая, като се разглежда творчеството на известни преписвачи, напр. Евстафий Кирило-Белозерски (XVI в., вж. Фан Бокховен 1982), излиза, че в него преобладават копия на цели книги без промени, а не свободно оформени сборници.

[4] Такъв тезис пръв е изказван от Щербатов 1770: IV-V (цитиран в Котков 1965: 7-8), експлицитиран е в *Предисловието* на Востоков 1843, и най-последователно прилаган от Н. Фан Вейк (вж. Федер 19886).

разделят се от собствено старославянската писменост старобелоруска, -българска, -македонска, -молдавска, -руска, -сръбска и -украинска писмености. Такъв подход, естествено, е довел до пренебрегването на текстовете за сметка на свидетелствата им в ръкописите[5] (а в самите тях - ендемичното, общото, за сметка на екзотичното, частното[6]), а също така до пренебрегването на богослужебните текстове, първообраза на църковнославянската писменост[7], за сметка на наративни (вкл. и библейски) текстове.

Ако от умозаключенията се прехвърли вниманието върху конкретните начини, по които наследството на православното славянство се е предавало в ръкописните книги, отбелязват се редица свойства в разрез с традиционната научна мисъл[8].

1. Трудно се установяват *codices descripti,* т.е. апографи от запазени антиграфи. Ако два ръкописа не се сверяват до подробностите на правописа и пунктуацията, не може да няма съмнения за пряката им зависимост[9], отбелязаното се отнася особено до най-стабилните от всички църковнославянски текстове - богослужебните. Изглежда, че от самото начало основният начин да се осигури правилността на текста е задължителната вярност на антриграфа[10], като за библейски текстове

---

[5] Църковнославянските ръкописи очевидно са попаднали прекалено рано в ръцете на прекалено добри лингвисти, без текстолозите да са им обяснили, че в църковнославянската ръкописна традиция значението на отделен ръкопис не може да надхвърля 1/t, кадето t = общата сума на независимите свидетелства за дадения текст (вж. Федер 1998: 450). Следователно, установило се е схващането, че колкото е по-стар ръкописът, толкова е по-добър текстът, което е погрешно (вж. Томсон 1986 и бел. 28, 42 долу).

[6] За крайни примери на такъв раздробяващ подход вж. сб. Жуковская 1987.

[7] Ако в *Житието Константиново,* гл. XIV, се приема емендацията на О. Кронштайнер (**съложи писмена• и начѧтъ бесѣдѫ пьсати єѵ̈ангєльскѫ** → **съложи писмена• и начатъ абєцєдѫ пьсати**), единственото достоверно известие за Кириловите преводи остава в *ЖК,* гл. XV: **въ скорѣ же вьсь црькъвьнъıи чинъ прѣложь• наоучи ѥ оутрьници• и часовомъ• и вєчєрьни• и павєчєрьници• и таинѣи слоужьбѣ**, т.е. именно за богослужебните текстове.

[8] Те са в разрез и с каноните на западноевропейската медиевистика (вж. Федер 1998: 463 бел. 54, Герд 2003: гл.

[9] Коссова 1980: 61-72 идентифицира сред свидетелствата на *О Писменехъ* 12 *descripti,* а Федер 1999: 40-44 е принуден да признае от тях само 3 за истински.

[10] За вярността на антиграфа вж. Федер 1998; неин частен случай е обръщането към *протографа* (първата писмена реализация) или *автографа* (авторския ръкопис) на творбата. Признакът е характерен за етиопската ръкописна

допълнително се осигурява правоверността чрез сверка на места по втори антиграф (църковнославянски или гръцки)[11], предизвикала тяхната нестабилност.

2. Въпреки такава осигуровка против погрешност и еретичност, още през първия век на църковнославянската писменост се развиват различни версии на текстовете, една в разрез с друга. Освен със съзнателно редактиране[12], нетривиалните им разлики като правило са свързани с уязвимия процес на транскрипция от глаголическо в кирилско писмо[13], при който разночетенията се натрупват именно там, където антиграфът е съдържал пречки за разбиране или четене[14]. От тези версии нито една не се отстранява, а всички се предават равностойно[15].

3. Азбуката на текстовете не е стабилна, а инвентарът й расте. Исконната глаголица изглежда да е съдържала 36 букви, запазени в *Азбучна молитва* на Константин Преславски (само, че ѫ е преосмислено като ѱ, а първата част на ѯ като ѫ). Тя не е била създадена за *'адекватно предаване на звуковата реч'*[16], а като непрецизна транскрипция, допускала най-различни варианти на изговор, за което свидетелства липсата на обозначение за j и за палаталност на съгласните. Тези обозначения са били въведени едва в кирилицата[17] (във вид на

традиция, която има и ярки кодикологически паралели спрямо църковнославянската, вж. Федер 1985.

[11] Вж. Алексеев 1999: 48-51; критиката на Федер 1999:186 в дадената светлина изглежда прекалено строга.

[12] За редактирането вж. общо Бакер 1996:158 и конкретно Грюнберг 1996, Фан дер Так 1999: 77-90, 2002, Федер 1998,1999: 26-27. Прави впечатление, че най-убедителните примери на съзнателно редакторане на църковнославянски текстове се отбелязват в компилативни творби, вж. долу IV.

[13] Федер 1995 е кръстил този етап от живота на църковнославянските текстове *'глаголическа бариера'*.

[14] Вж. напр. ркп. Синай, MSC, Slav. 33, XIV в., пряк препис от стар глаголически ръкопис: там, където антиграфът е бил нечетлив, преписвачът е допълвал църковнославянския текст с родния си сръбски.

[15] Трактатът *О Писменехъ* (вж. сн. 9 горе) към 1100 год. е имал 7 версии, към 1300 год. - 19, и към 1500 год. - 32, всички противоречиви и нито една съразмерна със сюжета на авторовата творба.

[16] Такъв критерий прилага към азбуките Зализняк 1999. По всичко обаче личи, че в църковнославянския език от самото начало (както и до наши дни) е липсвал самостоятелен фонетичен компонент.

[17] За състоянието на научната мисъл до появяването на кирилицата вж. Бояджиев 2000. Тука трябва да се отбележи, че научната традиция фактически е изопачила представата за текстовете от първия век на славянската писменост чрез своеобразна *'диктатура на кирилицата'* в христоматии, изследвания,

диграфите ѥ ѩ ѭ ѧ и др. и двата *ера* ъ и ь [18]) а по-късно частично са се отразили и в глаголицата. Кирилицата и глаголицата (освен на крайната периферия) са изключили ѯ ¤ първата част на ѳ като самостоятелна буква, но са запазили нефункционалните за южните (и източните) славяни носовки ѫ ѧ и дублети ѕ ї ѡ наред с ꙁ и ѳ и са добавили също така нефункционалните за славянитеѓ ѱ ѳ ѵ; '*учени азбуки'* от XV-XVI в. са стигали до 50 букви[19], а за пълното обхващане на различните инвентари, отразени в ръкописите, са необходими не по-малко от 95 букви[20].

Взети заедно, отбелязаните признаци свидетелстват, че от самото начало църковнославянският език е бил различен от всеки славянски език (колкото и да е бил сроден с него). Езикът е бил сакрален[21], предназначен преди всичко за Божия служба, и,
следователно, основан на най-изискан избор от синонимните средства за изразяването на смисъла. "Църковнославянският език е *ecclesiastica formula ipsissima*; такъв тип език, взет *stricte,* никой никога никъде извън религиозно-обредната сфера не е ползвал и не е могъл да ползва" (Луцик 1953:8). Книжовниците трябвало да го усвоят, за да разбират текстовете му или да го ползват самостоятелно. Оставени от учителите си без граматика или речник[22], учениците са имали като единствен източник на познания за езика неговите текстове. Следователно, нямало

граматики и речници.

[18] Опозицията на двата *ера с*е неутрализира с въвеждането на *паерчик* ҄.

[19] Вж. Зализняк 1999, за кирилицата като *'отворена система'* вж. Бояджиев 2000: 97. Колкото е по-галям инвентарът на алфавита, толкова е по-трудно да се проверява правилността на текста и се налага функционолно распределяне на знаците, което се разработва от XV в. (Константин Костенечки, очевидно - не случайно, за сръбския ареал, вж. бел. 25 долу) и до XVII в. (Мелети Смотрицки).

[20] Вж. Лазов 2000 (без лигатури, специални съкращения за *въпрос* и *отговор* и т.н.). Такъв обем означава, че записът на даден текст е по-добре да се замени с дигитализирано изображение.

[21] Понятието *'сакрален език'* и значението му за разбираемостта на църковнославянския език са рзкрити с пределна яснота от Луцик 1953.

[22] Щом се появяват граматики и речници в Русия (XVII в.), появяват се при печатниците и '*правщики*', а техните версии на текстовете се приемат като меродавни от българската, македонската, румънската и сръбската църкви. Сръбската църква от Русия, заедно с печатните книги, кани и учители да внедрят познания за онзи език.

'*норма*' извън конкретния текст[23] и нямало обективни критерии да се преценява правилността (нито пък авторитета[24]) на отделните му версии.

В изучаването на църковнославянския език явно са преуспявали немного от тези ученици: повечето само са мислели, че разбират езика и съдържанието на текстовете, и, следователно, са оставили след себе всякакъв вид непреднамерени промени на текстовете[25]. Някои обаче са писали самостоятелно или са превеждали от гръцки текстове, като са приемали рационални решения при тяхното оформяне в книги. Предметът на науката би трябвало да е не работата на първите, а делото на последните: те са ползвали църковнославянския език, за да предават замислите и значението на творбите си[26]. Само върху тяхната работа може да се изгради църковнославянският *канон* - върху текстовете на техните творби[27] а не върху ръкописите[28].

Тъй като компетентността в църковнославянския език не е била естествена, а усвоена[29], текстовете съдържат повече индивидуални,

---

[23] Лингвистичната статистика подтвърждава, че морфологичната вариация е зависима преди всичко от типа текст, не от ареала, нито от времето, вж. Герд 1982: 79,1986:101.

[24] В дадената светлина не учудва, че *Великите Четии Минеи* на митрополит Макарий Новгородски (XVI в.) не съдържат нито един напълно здрав текст.

[25] Вж. Федер 1996б: 223-242,1998: 432, 439-440, 442-443, 449-451,1999: 26-32. Непреднамерените промени съставят съществен проблем за лингвистиката, защото не могат еднозначно да се осмисляват. Наблюденията върху свидетелствата на трактата *О Писменехъ* и *Скитския патерик* показват, че те навлизат най-силно в сръбския ареал и най-малко - в руския. С право твърдеше в дискусии Х. Лънт, че църковнославянски (той говореше за *старославянски)* текстове най-добре се четат именно в руски преписи.

[26] Въпросът за значението (вж. Марти 1994) е най-остър в речниците на църковнославянския език (вж. Герд 2003: гл.3 и *Словоуказател):* повечето от тях фактически са словоуказатели за ръкописи и, следователно, изобилстват с трудностите на писачите в правилното отъждествяване или предаване на значения. В граматиките въпросът като правило се подминава, като в центъра на вниманието се поставят формалните аспекти на езика.

[27] За отграничението *творба-текст* вж. Федер 1994-1997.

[28] За *'канона на старославянските ръкописи'* Марти 1988: 91 пише: "Учудва, че филолозите са посмели да определят това разнородно множество като канон." Всичките му ръкописи са апографи, нито един без изопачения на текста, а идеята, че сред тях може да се намери *'основен препис'*, е химера (вж. Бакер 1996: 110, 162 за качеството на текста на *Синайския евхологий,* вж. и бел. 5 горе, 42 долу). Единственият пълноправен *'основен препис'* на отделна творба е автографът на творбата (вж. бел. 10 горе), а най-ранният запазен е на Владислав Граматик в *Рилския панегирик* от 1479 год. (вж. Гергова 1996).

[29] Оттука започва дискусията за *diglossia,* вж. Успенски 1987, Лънт 1989, Редер 1991.

идиолектни черти в изразните си средства, отколкото написаните на естествен език: поне през първия век[30] на църковнославянската писменост няма нито един текст без *hapax legomena,* неповторими другаде изразни средства, както в лексиката[31], така и в морфосинтаксиса[32]. Поради това, като се установява текстът на една творба, установява се едновременно и идиолектът на нейния автор. Само в текстовете и авторските им идиолекти науката ще намери достоверни типологични модели, спрямо които да отъждествi анонимни или спорни текстове и да отграничи по убедителен начин творбите на учениците от тези на учителите им или авторски текст от редакторска намеса. Освен това, като се съберат достатъчно количество такива модели, съпоставителното им изучаване ще позволи да се определи в тях и общото, системното.

Задачата да се установят текстовете[33] и аворските им идиолекти е напълно осъществима благодарение на спецификата на славянската ръкописна трансмисия: тя е запазила пълна документация за трудностите на писачите да идентифицират смисъла и формата на израза в текста на антиграфите им. Като правило, от протографите на текстовете са били снети по няколко независими един от друг апографи[34], независимостта на които се доказва убедително, ако протографът е бил глаголически и те го предават на кирилица[35]. И ако независимите свидетелства са повече от две, протографът на всички места се реконструира извън съмнение[36].

---

[30] Има податъци, че с времето настъпва известно нивелиране на крайностите, както по пътя на вътрешно- и междутекстова лексикална хармонизация (вж. Федер 1997, 1998: 400 и бел. 50), така и по пътя на допълнителна сверка с гръцки ръкописи.

[31] Всеки нов установен текст добавя към речниците нови лексеми, не само по протографа си, но и по най-ранните му апографи, вж. напр. проблемите на номинацията на писмени знаци и ситемата им в *О Грамоте* и *О Писменехъ* (Федер 1997), вж. и Фос 2000.

[32] Напр. в *Пандектите на Антиох* се наблюдава опит да се членуват числителни редни (Федер 1989), а в *О Писменехъ* проблеми на автора с дателния самостоятелен (Федер 1999:104,124).

[33] За процедурите на установяване вж. Федер 1994-1997, 1999, Герд 2003.

[34] Преписването от самия протограф е един от начините да се предотврати корупцията при препредаването на текста (вж. бел. 10 горе). От най-старите апографи на свой ред са били снети по-млади апографи и т.н. до запазените ръкописи.

[35] За примери вж. Славова 1998, 1999, Федер 1999, Горд 2003.

[36] Вж. Мас 1927: 2. Правилото означава също, че могат достоверно да се отделят авторските идиолекти от идиолектите (толкова продуктивни, колкото рецептивни) на преписвачите на ръкописите.

Ако науката е готова да приеме пред вид цялата традиция на текста[37], да я изучава в посока от най-младите апографи назад до протографа[38] и да не оставя в апарата нито едно по-исконно четене[39], тя е готова да установява текстовете на много от творбите на извънредно продуктивния век на св. св. Кирил и Методий и техните ученици, а също така да установява и идиолектите им, а и творческите им почерци.

Отсега вече, имайки пред вид както количеството и разнообразието на свидетелствата, така и степента на разработка на основните въпроси от историята на текста, изглежда перспективно достоверното установяване на текстове и авторски идиолекти на цяла редица творби от първия век на църковнославянската писменост. Долу се привежда кратък ареално-хронологичен преглед без да се претендира за каквато и да е пълнота.

1. От Мораво-Панонския ареал (863-886 год.) може достоверно да се установи текстът на превода на св. Методий (с учениците му?) на *Скитски патерик,* книга, която е положила духовната основа на славянското монашество и по която в Плисковско-Преславския ареал след 886 год. се превеждат и останалите гръцки патерици (вж. III долу). По 32 ръкописа (XI-XVII в.) са реконструирани най-напред 13 различии кирилски транскрипции, след това 6 глаголически антиграфа на транскрипциите и техните 2 глаголически антиграфа, а накрая от тях е установен текстът на протографа. Изданието включва итало-гръцката версия на гръцкия текст, а също направените по същата подложка латински преводи от VI в., с които църковнославянският превод напълно може да се сравнява по качество. Публикацията под заглавието *The Scete Patericon* ще излезе в S*ubsidia hagiographica* (Брюксел), вероятно, през 2003 год. Отделно се подготвя граматика на текста и речник, които включват и основните данни за навлезлите при ръкописната трансмисия промени на текста.

По такъв начин биха могли и да се установят и текстовете на Методиевия превод на *Номоканон* (вж. Вашица 1955) и неговия *Канон* за св. Димитър (вж. версиите на текста, издадени от Ягич 1886:179-190 и

---

[37] Тя е длъжна да разглежда всичките свидетелства на текста до XIX в. (напр. добросъвестно подготвените за печат руски староверски издания) включително, вж. Николова 2000: 53 бел. 4, Герд 2003

[38] Тъй като по-новото време предлага най-голямо разнообразие от свидетелства, целесъобразно е да се започне установяването на текста именно оттам (вж. Федер 1999, Герд 2003). По такъв начин може и да се избегне надценяването на най-старите свидетелства (вж. бел. 42 долу).

[39] Ако се реконструира текст, налага се всичките, смятани за исконни четения, да имат място в текста, а не в критичния му апарат (именно там се оказват заточени много исконни четения при издание на ръкопис, вж. напр. Бегунов 1976).

Горски 1917: 21, и изследванията на разни аспекти на текста и на авторския идиолект (събрани от Кожухаров 1986); възможно - и на Кириловото *Слово* за пренасяне мощите на св. Климент Римски (вж. Вашица 1948). Много други приписани на св. св. Кирил и Методий творби имат само единични свидетелства, чиито текстове не могат да се установят; обаче типологичните модели на други установени текстове могат да предложат аргументи за отделянето в тях на промените, настанали при препредаването.

II. От Плисковско-Преславския ареал (886-971 год.) могат достоверно да се установят както авторските творби, така и анонимните, колективните и компилативните творби. От авторските творби най-перспективно изглежда установяването на текстовете на Константин Преславски (преди 910 год.) и на Петър Черноризец (преди 969 год.), толкова повече, че те представят съответно началния и крайния период на развитието на писмеността в ареала. Епископ Константин, най-плодовитият и най-разностранният познат автор на Центъра, е особено важен за историята на църковнославянския език и литература с това, че активно е участвал и в попълването на репертуара на богослужебните текстове (цикли канони в *Постния Триод,* цикли стихири в *Празднични Миней, Служби,* версии на които са представени от Кожухаров 1983 и Попов 1985, 1998, 1999). За неговото *Учително евангелие* (преди 893 год.) науката разполага с установен текст на *Пролога* (Федер 1999) и очаква текста на словата от М. Тихова (Шумен), която на много конференции е представяла и тънки наблюдения върху идиолекта на автора; за превода на *Словата против арианите* (преди 907 год.) науката разполага с версията, издадена от Ваян 1954 и с наблюдения върху преводаческите похвати на Ваян 1956 и Милев 1977. Петър Черноризец (цар Петър I?) е оставил четири *Слова,* които чисто текстово, са представени във всичките им форми на битуване от Павлова 1996, заедно с най-детайлно досега проучване на идиолекта на автора. Разночетенията, които привежда Павлова 1996: 83-123 дават основание да се мисли, че протографите на словата са били написани на глаголица, както и протографите на Константин Преславски, с което се открива картина на една плътно глаголическа авторова писменост в Плисковско-Преславския център от начало до края му.

Ако от повече или по-малко обилните свидетелства се установят глаголическите текстове и се очертае съпоставката на авторските идиолекти, науката ще се окаже в състояние и да разреши спорни моменти в атрибуцията на *Черковно сказание, Историкии, Прогласа към Евангелието,* и *Молитвата към Богородица.* По такъв начин биха

могли да се обработват и текстовете на Йоан Екзарх - *Шестоднев,*[40] *Небеса* и *Слова,* за които разночетенията на свидетелствата показват, че, както и при споменатите горе творби, протографите им са били написани на глаголица.

III. От анонимите творби науката разполага с установени текстове на *О Писменехъ* (Федер 1999), а също на азбучния дял на *Азбучно-Йерусалимски патерик* (Калдарели 1996, по трите най-ранни южнославянски преписа), хронологически редуващ се, както и останалите преводни патерици, между *Скитски патерик* (вж. горе I), който допълва[41], и *Своден* и *Тиханов* патерици (вж. долу V), използвали го за източник. *Житие на* св. Нифонт Константски, един от източниците на *Княжи изборник* (вж. долу V), има установен текст на гл. 69 (Герд 2003, гл. 2), а за останалите глави версиите, издадени от Ристенко 1928, и освен това наблюдения върху преводаческите похвати (Ходова 1952, 1954 и Герд 2003, гл. 3). От тези текстове само за *Азбучно-Йерусалимски патерик досега н*е е установен протограф на глаголица, обаче той трябва да се предполага, защото е бил ексцерпиран в глаголическия *Тиханов патерик.*

IV. Особено значение имат колективните творби, възникнали вероятно преди 927 год., защото в тях са съвместени по няколко идиолекта едновремелно. За *Тълковен Апокалипсис* науката разполага с изчерпателното текстологично изследване на Грюнберг 1996 и с издание на две от петте кирилски версии на текста, сверявани по различии гръцки ръкописи (Грюнберг 1999). За *Чети Апостол* науката разполага с установения текст на четивата за седмичните дни и избрани празници, а също на *Деяния* гл. 17-20 (Бакер 1996), и на четивата от Петдесетница до Великия Пост (Фан дер Так 1999), а за *Чети* и *Тълковен Апостол* с установения текст на съответните редакции на по-ранния превод на Евталиевите *Пролози* и *Сказания* за *Посланията* (Фан дер Так 1999, 2002); освен това предварителните наблюдения по състава на *Тълковен Апостол* сочат, че отделно преведените тълкования са били по различен начин свързвани с апостолския текст в основните транскрипции на кирилицата. За *Слова на Григорий Богослов* има засега само версията, издадена от Будилович 1875, обаче наред с нея има уникално прецизно разграничение на четири преводачески идиолекта от Спасова 1994. От тези идиолекти два са налице и в *Симеонов Изборник*[42]*,* версия на който е

---

[40] Изданието на Айтцетмюллер 1958-1975 предлага само една от познатите версии на текста.

[41] Диференциалността на превода на *Азбучно-Йерусалимски патерик спрямо Скитски патерик е* установена от Капалдо 1981.

[42] *Симеонов Изборник* нагледно представя апорията, до която '*ръкописен фетишизъм*' (Кроншайнер 1993) е довел научната традиция: въпреки че е апограф (значение = 1/27 = 3,7%), при това дефектен (съдържанието на

издадена от Динеков 1991, и към който основни текстологични наблюдения предлагат Камчатнов 1984 и Фроланд 2001. За *Палея* науката има задълбочените лингвистични и текстологични работи на Славова 1998, 1999, 2001.

Всичките тези творби са имали протографи, написани на глаголица, и сега от науката се очаква да установи глаголическите им текстове. При това би могло да бъде влкючен и *Хронограф,* за който е установен от гл. 12, **О евєрѣ и о євреискъıихъ писменахъ**, глаголическият текст *О Грамоте,* по който е бил написан *О Писменехъ* (Федер 1999).

V. Не по-малко значение имат компилативните творби от преди 971 год., които се редуват в доста точна относителна хронология и които позволяват (ако са установени текстовете на източниците им) да се установят и идиолектите на съставителите им. Най-напреднала е работата по *Изборник на грешния Йоан,* за който науката разполага с историята на текста и с установен текст в английски превод (Турилов 1994); един от неговите източници, *Скалигеров патерик,* има за добра половина установен текст (Новак 1985), а за останалото - една от версиите (Федер 1978; на този патерик скоро бе намерен трети свидетел, чиито разночетения доказват, че протографът е бил написан на глаголица[43]); главният негов източник, *Княжи изборник,* има обстоен анализ на историята на текста (Герд 2003, гл. 3). Перспективна изглежда работа по *Своден патерик,* сборник от нови преводи на монашески текстове, с извадки от по-ранни преводни патерици, за който има изследвания на ръкописната традиция от Ерьомин 1927 и Николова 1980 и за добра половина текст на една от версиите (Николова 1980); по *Тиханов патерик,* сборник от извадки от по-ранни преводи на патерици и други монашески текстове, съставен диференциално спрямо *Своден патерик*[44]*;* а също по *Пандектите на Антиох,* наръчник по библейска

липсващите 14 листа би могло отдавна да се възстанови по неговите апографи), ръкописът до такава степен е идентифициран със текста, че Бибиков 1998, като обективно анализира ръкописната традиция на гръцкия Σοτήριος откъм славянската страна, съпоставя с нея единствения ръкопис от 1073 год. Както показва Фроланд 2001, от глаголическия еднотомен протограф са били снети поне три независими кирилски апографи, а при разделянето на два тома, по шева, са настанали различни разместванията на текст.

[43] Ркп. Саратов, НБСГУ, 45 (XV в.) едновременно е свидетел на краткия *Златоструй* и изборен свидетел на *Княжи Изборник, Симеонов Изборник, Азбучно-Йерусалимски, Римски* и *Скитски* патерици и *Житие* на св. Мартин Турски (10-12 ноември).

[44] *Тиханов патерик* е запазен в ркпп. Москва, РГБ, Ф.113, 601 (XV в.), Москва, ГИМ, Уваров 484 (XVI в.), С.- Пб., РНБ, Тиханов 552 (XVI в.), Погодин 885

стока, който черпи почти половината текст от готови преводи на Стария и Новия Завет (апостолските текстове - от *Тълковен Апостол),* за които има издание на една от кирилските транскрипции на глаголическия протограф от Поповски 1989. От тези текстове само за *Своден патерик* досега не е установен протограф на глаголица.

VI. От Охридския ареал (893-916 год.[45]) се препоръчват за установяване с предимство творбите на св. Климент Охридски, при това в двоен смисъл: първо, те са много по-широко изучени от творбите на друг автор от първия век на църковнославянската писменост (вж. Библиография 1966-1981, Станчев 1988, *Кирило-Методиевски студии* 13[46]), и второ, те биха могли да представят съществен проблем за църковнославянската текстология. Както съобщава *Житие* на св. Климент от Димитър Хоматиан, гл. XIV, Климент "измисли и други форми на буквите за по-голяма яснота от ония, които изнамерил мъдрият Кирил" (Бояджиев 2000: 88-90). Ако тези текстове наистина нямат глаголически протографи, трябва да се намерят нови критерии, за да се определи независимостта на свидетелствата им. Предупреждението обаче се отнася по-скоро до Климентовите *Слова,* отколкото до неговите химнографски творби, широко представени в *Минеите, Октоиха и Триода* (вж. Добрев 1993, Йовчева 1996, Попов 2000), за глаголическите протографи на които няма съмнение.

Работата по достоверното установяване на тези текстове изисква такъв филологичен труд, който надхвърля силите на единични изследователи; немислим е дори без активно участие на студента. За студентите няма по-добър начин да вникват в църковнославянската писменост отколкото самостоятелно да дават принос за оценката на свидетелствата и установяването на текста, за търсенето на значението й сред подобията й. Освен това, установен по свидетелства текст представя не повече от аргументирано предложение[47], което се приема или поправя в дълго взаимодействие между текста и ползватели-езиковеди и литературоведи. Колкото по-стар е текстът, толкова по-малко той се установява веднъж завинаги, защото, колкото е по-малък запасът на типологически паралели по оценката на промени, толкова по-голяма е вероятността на погрешни решения. А в тях няма нищо обидно: "Много по-опасно е да остане непозната повреда, отколкото да се критикува

(XVII в.); обзор на основите му дании се подготвя за публикация в сб. в чест на И. Тот (Сегед, 2002 год.).

[45] За творби от Охридския ареал след 916 год. няма достоверни дании.

[46] Съществува към издадените в *Климент Охридски: Събрани съчинения, 1-2.* София 1970,1977, версии на текстовете дори речник (Христова 1994).

[47] Въпреки че при установяването на текст целта е по принцип да се възстанови протографът, резултатът във всички случаи е само *най-ранен установим текст* (вж. Бакер 1996: 55-57, Федер 1994-1997;1999:15).

здрав текст, защото всяка коректура предизвиква възражение, което при всички случаи подпомага на разбирането" (Мас 1927: 9).

ЛИТЕРАТУРА

Алексеев 1999: А. А. Алексеев. *Текстология славянской Библии.* С.-Петербург.
Бакер 1996: Bakker H.P.S. *Towards a Critical Edition of the Old S1avic New Testament. A Transparent and Heuristic Approach.* Amsterdam (дисертация).
Бегунов 1976: Ю. К. Бегунов. *Презвитер Козма в славянских литературах.*София.
Бибиков 1998: М. В. Бибиков. *Византийский прототип древнейшей славянской книги. Изборник Святослава 1073 года.* Москва.
Библиография 1966-1981: *Климент Охридски: Библиография.* София 1966; *Климент Охридски: Библиография (продължение).* София 1981.
Бояджиев 2000: А. Бояджиев. Св. Климент Охридски и кирилицата. *Кирило-Методиевски студии,* 13: 86-111.
Будилович 1875: А. Будилович. XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской Публичной библиотеки XI века. С.-Петербург.
Вашица 1948: J.*V*ašica. S1ovo na prenesenie moštem preslavnago Klimenta neboli legenda Chersonská. *Acta Academiae Velehradensis* 19/1-2: 38-80.
Вашица 1955: J. Vašica. Metodejův preklad Nomokanonu Slavia 24: 9-41.
Ваян 1954: A. Vaillant. Les *discours contre les Ariens de St. Athanase: version slave et traduction en français,* София.
Ваян 1956: A. Vaillant. Notes sur l'aspect dans la traduction de Saint Athanase de Constantin le prêtre. Slavia, 25:234-240.
Востоков 1843: А.Х. Востоков. *Остромирово евангелие 1056-57 года с приложением греческого текста евангелии и с грамматическим обяснениями.* С.-Петербург.
Гергова 1996: Е. Гергова. *Западнобългарските анахорети в старобългарската литература. Функционални аспекти и филологически проблеми на агиологията.* София (дисертация).
Гергова 2002: Old Slavic Menaia: Structure and Content. In: Selected Papers of the Fourth Hilandar Conference. Bloomington (под печат).
Герд 1982: А. С. Герд. Ареальная типология славянских текстов XV-XVI вв. *Советское славяноведение* 5: 74-82.
Герд 1986: А. С. Герд. К морфологической типологии древнеславянских текстов. *Советское славяноведение* 2: 97 - 101.
Герд 2003: А. С. Герд, У. Р. Федер. *Церковнославянские тексты и их язык.* С.-Петербург (под печат).
Горски 1917: А. В. Горский, К. И. Невоструев. *Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки III/2.* Москва.
Грюнберг 1996: K. Grünberg. Die kirchenslavische Überlieferung der Johannes-Apokalypse (= Heidelberger Publikationen zur Slavistik. Linguistische Reihe 9). Frankfurt am Main.
Грюнберг 1999: K. Grünberg. B. Panzer (ред.). Die Apokalypse: Edition zweier Hyparchetypi (= Die slawischen Sprachen 59 = Kritische Ausgaben altbulgarischer Texte

11). Salzburg.
Добрев 1993: И. Добрев. Климентовото химнографско творчество и Октоихът. В кн.: *Хиляда и сто години от смъртта на Св. Наум Охридски.* София: 107-123
Ерьомин 1927: И. П. Еремин. 'Сводный' Патерик у південно-слов'янських, українському та московському письменствах. *Записки Історично-філологичночо відділу Українськоі Академіі наук* 12: 43-77,15: 54-101.
Жуковская 1987: Л. П. Жуковская (ред.) *Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому.* Москва.
Зализняк 1999: А. А. Зализняк. О древнейших кириллических абецедариях. В кн. А. А. Вигасин и др. (ред.). *Поетика, история литературы, лингвистика сборник к 70-летию В. В .Иванова.* Москва: 560-576.
Йовчева 1996: М. Йовчева. Особености в структурата и състава на службите за четвъртък в славянските ръкописни октоиси. *Старобългаристика 4:.* 3-11.
Калдарели 1996: R. Caldarelli. Il Paterik alfabetico-anonimo in traduzione slavo-ecclesiastica. Roma. (дисертация).
Камчатнов 1984: А. М. Камчатнов. Текстологический анализ списков Изборника Святослава 1073 г. В кн.: *Древнерусская литература. Источниковедение.* Ленинград: 5-17.
Капалдо 1981: M. Capaldo. L'Azbučno-Ierusalimskij Paterik (collection alphabetico-anonyme slave des Apopthegmata patrum). Polata knigopisnaja, 4:26-49.
Кожухаров 1982: С. Кожухаров. **Пѣти достоит архистратига**: Новооткрито произведение на Константин Преславски. В кн.: *Литературознание и фолклористика: В чест на акад. П. Динеков.* София: 59-62.
Кожухаров 1986: С. Кожухаров. Методиевият канон за Димитър Солунски: Нови Дании за историята на текста. *Кирило-Методиевски студии* 3: 72-78.
Кассова 1980: А. Джамбелука-Кассова. *Черноризец Храбър О Писменехъ.* С.
Котков 1965: С. И. Котков (ред.) *Изборник 1076 года.* Москва.
Кронщайнер 1993: O. Kronsteiner. Handschriften-Fetischismus oder kritische Ausgaben? Lebt die Slawistik noch im Mittelalter? Die slavischen Sprachen, 34: 47-65.
Куев 1979: К. М. Куев. *Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете.* София.
Лазов 2000: R. Lazov. Toward an SGML-Compatible Representation of Cyrillic Symbols (SGML, TEX, Veder, Birnbaum and All That). В кн. А. Милтенова и др. (ред.) Medieval Slavic Manuscripts and SGML: Problems and Perspectives. София: 99-107.
Лънт 1989: H. G. Lunt. The Russian Language in the Eleventh Century: Some Observations about Facts and Theories. Harvard Ukrainian Studies, 12-13: 276-313.
Луцик 1953: Луцик Ю. М. *Старо-Церковно-слов'янська мова як мова релігийного культу* (= Slavistica: *Праці Інституту слов'янознавства Українськоі вільноі академі наук* 17). Winnipeg.
Марти 1994: Р. Марти. Проблеми на значението на славянската лексика от Кирило-Методиевско време. Старобългарискика, 18 (1994), 4, 23-39.
Марти 1988: R. W. Marti. La langue de Constantin-Cyrille et Methode. Cyrillomethodianum 11: 89-102.
Марти 1989: R. W. Marti. Handschrift - Text - Textgruppe - Literatur (= Osteuropa-Institut an der Freien Universitat Berlin: Slavistische Veroffentlichungen, 68). Wiesbaden 1989.

Мас 1927: P. Maas. *Textkritik (= Einleitung in die Altertumswissenschaft, I Band 2, Heft), Leipzig,* 2. изд. 1950; английский перевод: *Textual Criticism. Oxford, 1*958; италиански превод: Critica del testo. Firenze, 1990.

Милев 1977: А. Милев. Старобългарският превод на 'Четири слова против арианите'. *Старобългарска литература,* 2: 61-7 3.

Николова 1980: *Патеричните разкази в българската средновековна литература.* София.

Николова 1999: С. Николова, М. Йовчева, Т. Попова, Л. Тасева. *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. каталог.* София.

Николова 1999: С. Николова. Св. Климент Охридски и писмената култура на православните славяни през средновековието. *Кирило-Методиевски студии* 13: 50-57.

Новак 1985: R. Nowak. W. R. Veder. The Protopaterikon Scaligeri: Text in Transcription. Polata knigopisnaja, 12 (1985).

Павлова 1996: Р. Павлова. Петър Черноризец - старобългарски писател от X век. *Кирило-Методиеески студии* 9.

Подскалски 1982: G. Podskalsky. Kirche und theologische Literatur in der Kiever Rus', *988-1237,* München, 1982.

Попов 1985: Г. Попов. Триодни произведения на Константин Преславски. *Кирило-Методиеви студии, 2.*

Попов 1998: Г. Попов. Канон за Рождество Христово от Константин Преславски. *Старобългаристика* 22/4: 3-26

Попов 1999: Г. Попов. **Хвална Пѣснь Константинова**: Богоявленскип редпразднични стихири на Константин Преславски в руски Миней от XII-XШ в. *Старобългарска литература* 31: 3-23.

Попов 2000: Г. Попов. Химнографското наследство на св. Климент Охридски. *Кирило-Методисеи студии* 13: 42-49.

Редер 1991: P. Rehder, Diglossie in der Rus'? Anmerkungen zu B. A. Uspenskijs Diglossie-Konzeption. Die Welt der Slaven, 24/2: 362-382.

Ристенко 1928: О. В. Рыстенко. *Матеріяли з истерії візантійсько-слов'янськог літературн та мови.* Одесса, репр. Leipzig, 1978.

Славова 1998: Т. Славова. Езикът на книгата Битие в Тълковната Палея. *Српскизезик* 3/1-2: 465-472.

Славова 1999: Т. Славова. Глаголическата традиция и преславската книжнина. *Старобългаристика* 23/1: 35-46.

Славова 2001: Т. Славова. *Тълковната Палея в контекста на старобългарската книжнина.* София (дисертация).

Спасова 1994: *Славянският провод на 16-те слова на Григорий Богослов (текстологични и лексикални проблеми).* София (дисертация).

Станчев 1988: К. Станчев, Г. Попов. *Климент Охридски.* София 1988.

Томсон 1986: F. J. Thomsoп. Prolegomena to a Critical Edition of the Old Bulgarian Translation of the 'De Ascetica Disciplina' Ascribed to Basil of Cesarea, Together with a few Comments on the Textual Unrelibility of the 1076 Florilegium. Slavica Gandensia, 13: 65-84.

Тотев 1990: Т. Тотев. Старобългарските манастири в светлината на археологическите разкопки и проучвания. *Старобългарска литература 22:.3-13.*

Турилов 1994: A. A. Turilov., W. R. Veder. The Edificatory Prose of Kievan Rus' (= Harvard Library of Early Ukrainian Literature: English Translation, 6), Cambridge, 1994.
Успенски 1987: Б. А. Успенский. *История русского литературного языка (XI-XVII вв.,).* München.
Фан Бокховен: M. van Bokhovena. De Evstafij-manuscripten. Utrecht (дипломна работа) 1982.
Фан дер Так 1999: J. G. van der Tak. The Old Slavic Apostolos: The Lessons of the Short Lectionary from Pentecost to Great Lent and the Abstracts of the Episteles. Amsterdam, (дисертация).
Фан дер Так 2002: J. G. van der Tak. Euthalius Diaconus: Prologues and Abstracts to the Acts and the Epistles of the Apostles in Greek Text and Slavonic Translation (готви се за *Кирило-Методиевски студии* 15).
Федер 1978: W. R. Veder. The Scaliger Paterikon, Volume 2: Text in Facsimile, Transkription and Translation. Zug, 1978.
Федер 1985: W. R. Veder. Leporello (not from Don Giovanni). В кн. : Christian de Backer и др. (ред.). Codex in Context. Studies over codicologie, kartuizergeschiedenis en laatmiddeleeuws geestesleven, aangeboden aan prof. dr. A. Gruijs. Nijmegen: 313-317.
Федер 1988а: У. Р. Федер. Археография и 'канон' старославянских памятников. В кн. K. Trost и др. (ред). Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17. Bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des Hl. Method. Neuried: 693-702.
Федер 1988б: W. R. Veder. Kirchenslavische Handschriften und Texte im Werk Nicolaas Van Wijks. Studies in Slavic and General Linguistics, 12:151-159.
Федер 1989: W. R. Veder. Конструкция еталона - предпосылка реконструкции текста. Die slavischen Sprachen, 17(1989): 119-131.
Федер 1994-1997: У. Р. Федер. Славянска текстология. *Проглас 3/3:* 15-31; Текстология в действие: примерът на О Писменех. *Проглас* 6/1-2: 32-47.
Федер 1995: W. R. Veder. Textual Incompatibility and Many-Pronged Stemmata. В кн.: P. van Reenen (ред.). Studies in Stemmatology. Amsterdam, 1995: 233-245.
Федер 1996а: У.Р. Федер. Преслав - място на светостта? В кн. И. Конев (ред.) *Свети места на Балканите.* Благоевград: 277-280.
Федер 1996б: W. R. Veder. The Earliest Attested Text of the Treatise O Posmenex. Studies in Slavic and General Linguistics. 23: 221-254.
Федер 1997: У.Р. Федер. Вариация в кругу семьи О Писменех. В кн.: М. Добрева (ред.) *Text Variety in the Witnesses of Medieval Texts.* София 1997: 110-125.
Федер 1998: У.Р. Федер. Что такое 'русская редакция' церквиославянского текста? Studies in Slavic and General Linguistics 24 (= Dutch Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists, Cracow): 429-463.
Федер 1999: W. R. Veder. Utrum in alterum erat? A Study of the Beginnings of Text Transmission in Church Slavic. Bloomington.
Фос 2000: K. Фос. Нарах legomena в старобългарския Паренесис на Ефрем Сирин в сравнението на словообразуването при Климент Охридски. *Кирило-Методиевски студии* 13:112-123.
Фроланд 2001: J. Vrooland. *Рукописная традиция Симеонова сборника по данным четырех списков.* Dmsterdam, (дипломна работа).

Ходова 1952: К. И. Ходова. *Наблюдения в области словарного состава древнего славянского памятника: Житие Нифонта в русском списке 1219 г.* Москва (дисертация).
Ходова 1954: К.И. Ходова. Из наблюдений над лексикой древнерусского списка Жития Инфанта 1219 г. *Ученые записки института славяноведения* 1954/9:182-204.
Христова 1994: И. Христова. *Речник на словата на Климент Охридски.* София 1994.
Щербатов 1770: Щербатов М.М. *История российская от древнейших времен, I.* С.-Петербург.
Ягич 1886: И. В. Ягич. *Служебные минеи на сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095-1097 гг.* С.-Петербург.

WHY AND HOW TO ESTABLISH THE IDIOLECTS OF THE DISCIPLES OF SS. CYRIL AND METHOD?

William Veder

Summary

The study of Church Slavic texts is predicated on Church Slavic being a living language (at least in its initial phase) and scribes being free to assert their preferences in copying and writing books. This is at variance with the fact that (1) it is extremely difficult to establish codices descripti, (2) in time, the number of text versions increases by corruption only, and (3) the inventory of the alphabet itself increases. In contrast to the vernacular languages of Western Europe, Church Slavic should rather be considered a sacral language, which had no speakers but only learners of varying proficiency. It is therefore imperative to shift the focus of research from the manuscript copy (which does not necessarily convey meaning) to the author's text (intended to convey meaning). From the first century of Slavic literacy, six groups of texts are singled out for preferential study, considering (a) the quantity and variety of their attestations and (b) the availability of sound philological groundwork, which makes their reconstruction a promising task.